

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เรื่อง รัชพระพุทธรบาท สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสระบุรี เขต 1 เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาหลักสูตร เรื่อง รัชพระพุทธรบาท สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 มีขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยพัฒนาหลักสูตรโดยนำข้อมูลจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน และความต้องการจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน จำนวน 1 คน ครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม จำนวน 3 คน คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จำนวน 2 คน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 30 คน นำมาพัฒนาหลักสูตรฉบับร่าง แผนการเรียนรู้ และให้ผู้เชี่ยวชาญประเมินความสอดคล้องของหลักสูตรฉบับร่าง และปรับปรุงโดยการประมวลจากการตรวจสอบของผู้เชี่ยวชาญ นำหลักสูตรทดลองใช้กับนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสระบุรี เขต 1 จำนวน 30 คน และประเมินผลด้านความรู้ ด้านผลงาน และด้านจิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นของนักเรียนที่มีต่อหลักสูตร รัชพระพุทธรบาท เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ผู้อำนวยการโรงเรียน ครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ใช้แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และแบบสอบถามแสดงความคิดเห็นระดับจิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นของนักเรียน หลังจากการใช้หลักสูตร และแผนการเรียนรู้ ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองทุกขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูลค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การทดสอบที (t-test แบบ dependent) และการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)

สรุปผลการวิจัย

จากการดำเนินการตามขั้นตอนการวิจัยที่ได้นำเสนอปรากฏผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน โดยการสัมภาษณ์ผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนเห็นว่าควรนำหลักสูตร เรื่อง รัชพระพุทธรบาท มาใช้เพราะแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นมีความสำคัญและจำเป็นที่นักเรียนจะต้องเรียนรู้ ทั้งประวัติความเป็นมา

ประเพณีและวัฒนธรรม อีกทั้งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของนักเรียน ในการจัดกิจกรรม การเรียนการสอน ควรจัดการเรียนเพื่อให้นักเรียนเกิดความภาคภูมิใจ ทำให้รักท้องถิ่นมากขึ้น สำหรับการวัดผลประเมินผล ควรประเมินจากการจัดกิจกรรมที่ได้เรียนรู้จากสถานที่จริง และ หลักสูตรเรื่อง รักษ์พระพุทธรบาทจะช่วยให้ นักเรียนเกิดความสำนึกและรักท้องถิ่นของตนเอง มากขึ้น สำหรับครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม มีความ คิดเห็นว่าแหล่งเรียนรู้ที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรมีความสำคัญและจำเป็นต่อ การจัดการศึกษา โดยเฉพาะรอยพระพุทธรบาท เพื่อให้นักเรียนเกิดความรัก ความภาคภูมิใจ หวงแหนโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในท้องถิ่นและสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่นตน จึงควรให้ ศึกษาประวัติความเป็นมาของท้องถิ่น ได้เห็นความสำคัญของโบราณคดี ย่อมทำให้เกิดความ รักและเห็นคุณค่าของแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ก็เห็น ด้วยอย่างยิ่งต่อการนำหลักสูตรมาใช้ เพราะเป็นการอนุรักษ์แหล่งการเรียนรู้ เช่น โบราณสถาน ต่างๆ ศิลปวัฒนธรรมในการจัดการเรียนการสอนให้นักเรียนได้รับรู้ และศึกษาอย่างจริงจังทำให้ ผู้เรียนเกิดความภาคภูมิใจ

จากการสอบถามความต้องการของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนสุวีวิทยา ใน การเรียนหลักสูตร เรื่อง รักษ์พระพุทธรบาท และรูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ต้องการ พบว่านักเรียนทั้งหมดต้องการเรียนรู้หรือให้โรงเรียนจัดการศึกษา เรื่อง รักษ์พระพุทธรบาท และต้องการให้บุคคลภายนอกที่เป็นผู้รู้เกี่ยวกับอำเภพระพุทธรบาท มาถ่ายทอดความรู้สำหรับ กิจกรรมการเรียนรู้ที่นักเรียนต้องการอันดับแรกคือ การฝึกปฏิบัติจริง รูปแบบการวัดผล ประเมินผลจากการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่นักเรียนต้องการ 3 อันดับแรกคือ การปฏิบัติ จริง แฟ้มสะสมงาน และการทดสอบ และเนื้อหาที่นักเรียนต้องการเรียนเกี่ยวกับเรื่องรักษ์ พระพุทธรบาท 3 อันดับแรกคือ ประวัติความเป็นมาของโบราณสถานอำเภพระพุทธรบาท หลักฐานทางโบราณคดีของโบราณสถานอำเภพระพุทธรบาท และความสำคัญและคุณค่าของ โบราณสถาน

2. ผลการพัฒนาหลักสูตร ทำให้ได้หลักสูตร เรื่อง รักษ์พระพุทธรบาท สำหรับนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่มีส่วนประกอบ 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 องค์ประกอบของหลักสูตร ประกอบด้วย

1. หลักการ
2. คุณภาพผู้เรียน
3. สาระและมาตรฐานการเรียนรู้
4. ขอบข่ายเนื้อหา
5. เวลาเรียน

6. แนวทางการจัดการเรียนการสอน

7. สื่อการสอน

8. การวัดและประเมินผล

ส่วนที่ 2 แผนการจัดการเรียนรู้ จำนวน 6 แผน ได้แก่

แผนการจัดการเรียนรู้ที่ 1 ประวัติศาสตร์ อำเภพระพุทธรบาท

แผนการจัดการเรียนรู้ที่ 2 ความหมาย ประเภท และสาเหตุการเสื่อม
ของโบราณสถาน

แผนการจัดการเรียนรู้ที่ 3 ประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน
ที่ขึ้นทะเบียนของอำเภพระพุทธรบาท

แผนการจัดการเรียนรู้ที่ 4 ความสำคัญ ประโยชน์คุณค่า และ
การอนุรักษ์โบราณสถาน

แผนการจัดการเรียนรู้ที่ 5 ความรู้จากการไปทัศนศึกษานอกสถานที่
แหล่งโบราณสถาน อำเภพระพุทธรบาท
จังหวัดสระบุรี

แผนการจัดการเรียนรู้ที่ 6 การจัดทำผลงานการอนุรักษ์โบราณสถาน
อำเภพระพุทธรบาท

โดยในแต่ละแผนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วย

1. สาระสำคัญ

2. จุดประสงค์การเรียนรู้

3. เนื้อหา

4. กิจกรรมการเรียนรู้

5. สื่อ/แหล่งเรียนรู้

6. การวัดและประเมินผล

จากการประเมินหลักสูตรโดยผู้เชี่ยวชาญ โดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ของเนื้อหาในส่วนประกอบของหลักสูตร และแผนการจัดการเรียนรู้ พบว่า เนื้อหาในแต่ละส่วนประกอบของหลักสูตร และแผนการจัดการเรียนรู้ มีความเหมาะสมและสอดคล้อง

3. ผลการทดลองใช้หลักสูตร โดยผู้วิจัยดำเนินการร่วมกับผู้รู้ในท้องถิ่นในการทดลองใช้หลักสูตร กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนสุวิทย์วิทยา จำนวน 30 คน ดำเนินการสอนตามแผนการสอนที่กำหนดไว้ ประเมินผลโดยการสังเกตและบันทึกพฤติกรรม และประเมินผลงานของนักเรียน พบว่า นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจ สามารถเล่าประวัติอำเภพระพุทธรบาทได้ สามารถบอกโบราณสถานที่ยื่นทะเบียนของอำเภพระพุทธรบาทได้ สามารถบอกวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานอำเภพระพุทธรบาทได้ สามารถบอกความสำคัญของโบราณสถาน

อำเภอพระพุทธรูปได้ และนักเรียนสามารถแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานอำเภอพระพุทธรูปได้

4. ผลการประเมินหลักสูตร พบว่า เมื่อทดลองใช้หลักสูตร เรื่อง รัชพระพุทธรูปกับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 พบว่า นักเรียนมีคะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนการใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และจากการใช้หลักสูตรส่งผลให้นักเรียนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นในระดับมากที่สุด

5. ผลการปรับปรุงหลักสูตร จากการนำหลักสูตรไปใช้พบว่า เวลาที่กำหนดไว้ในแผนการจัดการเรียนรู้ค่อนข้างจำกัด ยังไม่เพียงพอต่อการใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอนจริง จึงเพิ่มระยะเวลาในแต่ละแผนการจัดการเรียนการสอนให้มีความยืดหยุ่นและเหมาะสมยิ่งขึ้น

อภิปรายผล

ผลการวิจัยมีประเด็นที่จะนำมาอภิปรายผลตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. ผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน โดยการสัมภาษณ์ผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และสอบถามนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 พบว่า ทุกฝ่ายมีความเห็นว่าควรนำหลักสูตร เรื่อง รัชพระพุทธรูป มาใช้ในการจัดการเรียนการสอนให้กับนักเรียน เนื่องจากเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่มีความสำคัญและจำเป็นที่นักเรียนจะต้องเรียนรู้ ทั้งประวัติ ความเป็นมา ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น อีกทั้งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของนักเรียน ทำให้นักเรียนเกิดความรัก ความภาคภูมิใจ ห่วงแหนและเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุในท้องถิ่นและสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่นตน สอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554) และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่กล่าวถึงศิลปวัฒนธรรมไทยมีความสำคัญ จำเป็นจะต้องอนุรักษ์และฟื้นฟู จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนตามที่กฎหมายบัญญัติให้บุคคลมีหน้าที่รับการศึกษาอบรม พักผ่อน และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากนโยบายให้สถานศึกษาเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมในทุกด้าน โดยให้ครูผู้สอนสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน ตามสภาพปัญหาของชุมชน ความต้องการของท้องถิ่นและนักเรียน และส่งเสริมให้จัดทำหลักสูตรให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้การเรียนรู้เกิดผลสัมฤทธิ์สูงสุด ซึ่งถือว่าสอดคล้องพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ในหลักการที่ว่า เป็นการศึกษาเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ มุ่งเน้นความเป็นไทย ควบคู่กับความเป็น

สากล และกำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นคนดีมีปัญญา มีความสุข และมีความเป็นไทยมีศักยภาพในการศึกษาต่อและประกอบอาชีพ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2542, หน้า 10)

2. ผลการพัฒนาหลักสูตร พบว่า องค์ประกอบของหลักสูตรประกอบด้วย หลักการ วิสัยทัศน์ คุณภาพผู้เรียน สารและมาตรฐานการเรียนรู้ คำอธิบายรายวิชา ขอบข่ายเนื้อหา เวลาเรียน แนวทางการจัดการเรียนการสอน สื่อการสอน และการวัดและประเมิน สอดคล้องกับแนวคิดของเคอร์ (Kerr, 1989, p. 84) ได้กำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรไว้ 4 ส่วน คือ วัตถุประสงค์ของหลักสูตร เนื้อหาความรู้ ประสบการณ์การเรียนรู้ และการประเมินผล

3. ผลการทดลองใช้หลักสูตร พบว่า นักเรียนมีความตั้งใจและสนใจในการเรียน เรื่อง รัชพระพุทธรูป โดยการศึกษาจากแหล่งเรียนรู้นอกโรงเรียนที่เป็นแหล่งเรียนรู้จริง ในขณะที่เรียนนักเรียนมีความสนใจ กล่าวซักถาม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า เนื้อหาสาระที่เรียนเป็นเรื่องที่อยู่ในท้องถิ่น มีวิทยากรที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นนักเรียนมีส่วนร่วมในการเรียน นักเรียนได้ปฏิบัติจริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุกัญญา ร้อยพิลา (2542, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง บุคคลสำคัญระดับท้องถิ่นในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า นักเรียนมีความพอใจในเนื้อหาสาระกิจกรรมการเรียนการสอนและสื่อการเรียนการสอนอยู่ในระดับมาก และรักท้องถิ่นอีสานมากที่สุด และนักเรียนชอบสื่อที่ครูนำมาใช้สอนเรื่องนี้มากที่สุด

4. ผลการประเมินหลักสูตร พบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เรื่อง รัชพระพุทธรูป ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนการใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 สอดคล้องกับ ชีวรัตน์ สาลีประเสริฐ (2545, หน้า 3) ที่ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุอำเภออุทุมพรพิสัย สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 พบว่า นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุอำเภออุทุมพรพิสัยก่อนและหลังการใช้หลักสูตรแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และจากการประเมินแบบสอบถามเพื่อวัดระดับจิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นของนักเรียนหลังจากการใช้หลักสูตร ผลปรากฏว่า ทุกรายการนักเรียนเห็นด้วยอยู่ในระดับมาก และมากที่สุดทุกข้อโดยมีระดับจิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นโดยรวมระดับมากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า นักเรียนได้ศึกษาประวัติ ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น ทำให้นักเรียนเกิดความสนใจและมีเจตคติที่ดีต่อท้องถิ่นซึ่งสอดคล้องกับสุกัญญา ร้อยพิลา (2542, บทคัดย่อ) ที่ศึกษาเรื่องการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง บุคคลสำคัญระดับท้องถิ่นในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าด้านความคิดเห็นของนักเรียนเกี่ยวกับหลักสูตรที่นำมาทดลองมีความพอใจในเนื้อหาสาระ กิจกรรมการเรียนการสอน

สอนและสื่อการเรียนการสอนอยู่ในระดับมาก นักเรียนคิดว่าเนื้อหาของเรื่องที่เรียนทำให้นักเรียนเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นคนอีสาน และรักท้องถิ่นอีสานมากที่สุดและนักเรียนชอบสื่อที่ครูนำมาใช้สอนเรื่องนี้มากที่สุด

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำหลักสูตรไปใช้

1.1 จากการนำหลักสูตรไปใช้ พบว่า ในการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตร นักเรียนต้องเรียนรู้เนื้อหาที่เป็นพื้นฐานการเรียนรู้ ก่อนที่จะมีการศึกษาในสถานที่จริง ซึ่งต้องใช้เวลาในการเรียนการสอนมากซึ่งถือว่าเวลาที่กำหนดยังไม่เพียงพอ ดังนั้นในการนำหลักสูตรไปใช้ ควรเพิ่มระยะเวลาในการสอนในแผนการจัดการเรียนรู้ที่ 3 : ประวัติความเป็นมาของโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนของอำเภอพระพุทธรบาท และแผนการจัดการเรียนรู้ที่ 4 : ความสำคัญประโยชน์คุณค่า และการอนุรักษ์โบราณสถาน ปรับเพิ่มเวลาเรียนจาก 2 ชั่วโมง เป็น 3 ชั่วโมง

1.2 ในการนำหลักสูตรไปใช้ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนควรสอดแทรกความรู้พื้นฐานที่นักเรียนได้รับความรู้จากชุมชนในเขตพื้นที่ ที่นักเรียนสามารถรับรู้ได้โดยการถ่ายทอดมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยการสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และหาข้อสรุปที่เป็นจริง

1.3 ในการนำหลักสูตรไปใช้ ในขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ควรเน้นให้ผู้เรียนสามารถอธิบายได้เป็นรายบุคคล เพื่อแสดงความเข้าใจในเหตุการณ์ สถานที่ที่เรียนรู้เรื่องราว นั้น ๆ เพื่อพัฒนานักเรียนที่ไม่กล้าพูด ไม่กล้าแสดงออก

1.4 ในการนำหลักสูตรไปใช้ ในขั้นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ควรสร้างความเข้าใจในบริบททางวัฒนธรรม เช่น จัดเป็นแหล่งการเรียนรู้ ส่งเสริมให้มีการประชาสัมพันธ์การใช้ตัวบุคคลในท้องถิ่น นำเสนอความสำคัญของโบราณสถาน

1.5 ในการนำหลักสูตรไปใช้ ควรให้นักเรียนศึกษา สำนวณ ลงมือปฏิบัติ ทดลองเป็นการระบุนความรู้และประสบการณ์ กำหนดจุดมุ่งหมายปลายทางให้เกิดคุณลักษณะพัฒนาความรู้ ทักษะ ค่านิยมและการจัดการนำไปใช้ได้จริง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยครั้งนี้ พบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เรื่อง รัชพระพุทธรบาท ของนักเรียนก่อนและหลังการใช้หลักสูตรแตกต่างกัน ดังนั้นในการวิจัยครั้งต่อไป ควรเปรียบเทียบจิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นของนักเรียนก่อนและหลังการใช้หลักสูตรด้วย

ควรมีการวิจัยติดตามผล เรื่อง จิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นของนักเรียนที่เรียนหลักสูตร รัชพระพุทธรบาท ว่ายังมีอยู่ในระดับเดิมหรือไม่

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยวัดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ท้องถิ่นโดยใช้แบบสอบถาม
ดังนั้นในการวิจัยครั้งต่อไปควรจะได้ศึกษาข้อมูลเชิงลึก โดยเก็บข้อมูลใช้การสังเกตและ
สัมภาษณ์เกี่ยวกับพฤติกรรมดังกล่าว จะทำให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น